

Wykluczenie cyfrowe osób z niepełnosprawnościami – perspektywy badawcze

Dorota Żuchowska-Skiba

<https://orcid.org/0000-0002-8198-9900>

AGH, Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie

Streszczenie

Nowe technologie komunikacyjno-medialne w kontekście niepełnosprawności są opisywane zarówno jako szansa na szersze włączenie osób z niepełnosprawnościami do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, jak i jako nowa przestrzeń wykluczenia. Z jednej strony pozwalają one na zniwelowanie utrudnień w dostępie do informacji oraz umożliwiają realizację wielu aktywności w przestrzeni wirtualnej wolnej od barier o charakterze fizycznym. Z drugiej strony ograniczenia technologiczne w dostępie do internetu i jego zawartości oraz brak odpowiednich kompetencji w korzystaniu z zasobów sieci przyczyniają się do marginalizacji osób z niepełnosprawnościami we współczesnych społeczeństwach. Tym samym technologie internetowe, pomimo tkwiącego w nich potencjału włączającego, powodują utrwalanie istniejących nierówności i wykluczenia osób z niepełnosprawnościami.

Celem rozdziału było pokazanie sposobów badania poziomu wykluczenia cyfrowego osób z niepełnosprawnościami i pokazanie konieczności spojrzenia na kwestie dostępu i używania technologii cyfrowych przez osoby z niepełnosprawnościami w perspektywie pozwalającej na ukazanie relacji pomiędzy cechami demograficzno-społecznymi oraz psychologicznymi a dostępem do internetu i sposobami jego używania. Analiza została oparta na danych udostępnionych na stronie <http://www.diagnoza.com/>.

Słowa kluczowe

wykluczenie cyfrowe, dostępność technologii, poziomy wykluczenia cyfrowego, nierówności, niepełnosprawność.

WPROWADZENIE

Wnajbardziej podstawowym rozumieniu termin wykluczenie cyfrowe oznacza nierówny dostęp do technologii, obejmujący zarówno techniczną możliwość podłączenia do sieci, jak i czynniki o charakterze demograficzno-społecznym, politycznym oraz geograficznym, które przyczyniają się do istnienia nierówności w korzystaniu z nowoczesnych technologii (por. Srinuan, Bohlin 2011: 9–14). Do takich czynników zaliczany jest najczęściej dochód, płeć, rasa, pochodzenie etniczne, edukacja, wiek, miejsce zamieszkania (Chaudhuri, Flamm, Horrigan 2005). Taki charakter ma też niepełnosprawność, która jest rzadziej badana w kontekście wykluczenia cyfrowego, choć w wymiarze dostępu do technologii ma istotne znaczenie (Lindsay 2010; Dobransky, Hargittai 2016). Taki sposób definiowania wykluczenia cyfrowego implikuje podział na „tych, którzy mają” i „tych, którzy nie mają” i lokuje jego istotę w samym dostępie – lub jego braku – do nowoczesnych technologii. Analizy mieszczące się w tym nurcie skupiają się na ograniczeniach o charakterze technicznym lub ekonomicznym w dostępie do sieci i pozwalają na stworzenie charakterystyk kategorii społecznych zagrożonych wykluczeniem cyfrowym (Mehra i in. 2004; Riggins, Devan 2005; van Dijk 2005). Wraz ze zwiększaniem się dostępności do internetu zauważono, że fizyczny dostęp do sieci nie jest jedynym czynnikiem odpowiedzialnym za wykluczenie cyfrowe. Dostrzeżono, że stopień zaangażowania w aktywność w mediach cyfrowych oraz sposoby jej użytkowania, obok możliwości korzystania z internetu, stanowią istotne źródło nierówności (por. Helsper

2012; Hargittai 2002). Wymusiło to rozszerzenie definicji wykluczenia cyfrowego o sposoby korzystania z Internetu i rozszerzyło prowadzone analizy o badanie rodzajów aktywności podejmowanych w Internecie i analizę ich wpływ na pozycje użytkowników sieci w społeczeństwie (van Dijk 2012). Prowadzone w tym nurcie analizy w Polsce wykazały, że zróżnicowanie sposobów korzystania jest czynnikiem pogłębiającym zjawisko wykluczenia cyfrowego. W badaniach z 2015 r. zwrócono uwagę, że wielu użytkowników korzysta z internetu w sposób ograniczony. Osoby słabiej wykształcone, mieszkające w mniejszych miejscowościach i w gospodarstwach o niższych dochodach traktowały sieć przede wszystkim jako źródło rozrywki. Natomiast użytkownicy lepiej wykształceni, z większych miast i zamożniejszych gospodarstw korzystali z sieci w sposób instrumentalny (Diagnoza Społeczna 2015: 24). W rezultacie współczesne badania nierówności cyfrowych łączą analizę dostępności technologii informatycznych i medialnych cech społeczno-demograficznych ze sposobami użycia technologii internetowych. W ten sposób próbują wyjaśnić, w jaki sposób różne czynniki (np. wiek, niepełnosprawność, miejsce zamieszkania, wykształcenie, umiejętności IT) wchodzi w interakcje i kształtują doświadczenia użytkowników w korzystaniu z nowych technologii informatycznych (van Deursen, Helsper 2015; Wei i in. 2011). W centrum zainteresowania badaczy podejmujących analizy w tym nurcie leży odkrycie, w jaki sposób nierówności w korzystaniu z Internetu i sposoby jego wykorzystania w jednej dziedzinie mogą przynosić konsekwencje również w innych obszarach życia społecznego, wpływając na funkcjonowanie jednostki we współczesnym społeczeństwie (Helbig i in. 2009).

Sprawa to, że wykluczenie cyfrowe powinno być dziś analizowane na trzech poziomach uwzględniających zarówno sam dostęp do technologii, jak i sposoby używania internetu oraz ukazywać, w jaki sposób samo użycie technologii sieciowych przekłada się na istniejące nierówności. Taki model badania wykluczenia cyfrowego zaproponowali Natalie Helbig, Ramon Gil-Garcia i Enrico Ferro (2009). Wskazali oni na trzy wymiary wykluczenia cyfrowego. Pierwszym z nich był sam dostęp do technologii, na drugi składały się czynniki, powodujące wykluczenie cyfrowe, na przykład status społeczno-ekonomiczny, umiejętności, kompetencje, położenie geograficzne, wiek czy wykształcenie. Trzeci wymiar zakładał badanie relacji zachodzących pomiędzy różnymi czynnikami różnicującymi dostęp do technologii i poznanie ich wpływu na doświadczenia użytkowników. Podejście takie pozwala na kompleksową analizę wykluczenia cyfrowego i przedstawienie wymiarów nierówności cyfrowych (Dobransky, Hargittai 2016).

NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ JAKO CZYNNIK WYKLUCZENIA CYFROWEGO

Jednym z czynników różnicujących dostęp do technologii internetowych jest niepełnosprawność. Dotychczasowe badania pokazują, że osoby z niepełnosprawnościami mają utrudniony dostęp do mediów cyfrowych oraz ich zawartości, co skutkuje ich wykluczeniem z głównego nurtu społecznego (Adam, Kreps 2006; Drainoni i in. 2004; Goggin, Newell 2003). Wykluczenie cyfrowe osób z niepełnosprawnościami w pierwszej kolejności

wynika z niedostępności powszechnie dostępnego sprzętu, oprogramowania i treści w sieci (Lazar, Jaeger 2011; Ellis, Kent 2011; Królewski i in. 2014). W rezultacie pomimo stale wzrastającej we współczesnych społeczeństwach liczby osób posiadających dostęp do internetu osoby z niepełnosprawnościami wciąż stanowią kategorię osób wykluczonych cyfrowo, ze względu na brak możliwości korzystania z nowoczesnych technologii (Lazar, Jaeger 2011). Likwidację barier technologicznych w dostępie do internetu i jego zasobów dla tej kategorii zapewnić mają technologie wspomagające, takie jak specjalne czytniki, programy przetwarzania tekstu na mowę i inne dodatki ułatwiające korzystanie z internetu. Rozwiązania te generują jednak dodatkowe koszty (Farrelly 2011; Piper, Weibel, Hollan 2014). Ponadto, ze względu na to, że powstają dopiero w odpowiedzi na istniejące problemy w dostępie, istnieje ryzyko, że będą one nieodpowiednie dla zmieniających się rozwiązań sprzętowych i oprogramowania (Jaeger 2012). Zniwelowanie wykluczenia cyfrowego osób z niepełnosprawnościami wymaga też odpowiedniego wsparcia w formie szkoleń, warsztatów, kursów w zakresie korzystania z mediów cyfrowych i technologii asystujących umożliwiających korzystanie z mediów cyfrowych osobom z różnymi typami niepełnosprawności (Harris 2014).

Analizując sposoby korzystania z sieci, można zauważyć różnice w sposobach wykorzystywania internetu pomiędzy osobami z niepełnosprawnościami a osobami sprawnymi. Prowadzone badania pokazują, że osoby niepełnosprawne częściej szukają informacji na temat usług zdrowotnych i rządowych oraz częściej grają w gry i wykonują połączenia telefoniczne w Internecie niż osoby sprawne. Rzadziej natomiast wyszukują wiadomości, poszukują pracy i wyszukują informacje o produktach (Dobransky i Hargittai, 2006). Badania prowadzone w Polsce pokazują również, że w porównaniu z osobami sprawnymi osoby z niepełnosprawnościami korzystają z technologii internetowych rzadziej i wykorzystują mniej funkcjonalności niż osoby sprawne (Masłyk, Migaczewska 2014; Masłyk, Migaczewska 2016; Dupłaga 2017; Żuchowska, Stojkow 2016). Ma to istotne znaczenie, gdyż – jak pokazują dotychczas prowadzone badania – korzystanie z internetu sprzyja usamodzielnieniu osób niepełnosprawnych, pozwalając im na realizację w przestrzeni sieci działań społecznych, które dotąd były niedostępne dla tej kategorii ze względu na bariery w rzeczywistości społecznej. Dzięki technologiom internetowym większość z tych aktywności może być realizowana „bez wychodzenia z domu” (Sheldon 2010), co umożliwia osobom niepełnosprawnym samodzielne korzystanie z nich bez pomocy ze strony innych (Ritchie, Blanck 2003: 5–6). Dodatkowo zgromadzone w Internecie zasoby informacji i wiedzy umożliwiają osobom z dysfunkcjami podejmowanie autonomicznych decyzji (Waldron, Lavitt, Kelley 2000). Dzięki technologiom sieciowym mogą one reprezentować siebie w debacie na temat niepełnosprawności z osobami odpowiedzialnymi za kształtowanie polityk społecznych oraz organizować wspólne działania mające na celu podnoszenie świadomości własnych praw wśród osób niepełnosprawnych (Thackeray, Hunter 2010). Internet umożliwia też podejmowanie działań o charakterze politycznym służących wspieraniu interesów osób niepełnosprawnych (Fitzpatrick 2000: 386; Johnson, Moxon 1998: 255). Nowe technologie sieciowe stanowią również przestrzeń, w ramach której osoby niepełnosprawne mogą nawiązywać i utrzymywać relacje, rozszerzając je o nowe kręgi społeczne (Haywood 1998; Seymour, Lupton 2004). Badania

prowadzone nad wykorzystaniem potencjału nowych technologii informatycznych pozwalają dostrzec, że umożliwiają one zwiększenie zasięgu kontaktów dostępnych dla osób niepełnosprawnych poza ich najbliższą rodzinę lub profesjonalne sieci wsparcia (McClimens, Gordon 2009). Służą również do podtrzymywania kontaktów z rodziną i przyjaciółmi (Shpigelman, Gill 2014). Niepełnosprawni w przestrzeni wirtualnej mogą uczestniczyć w społecznościach internetowych, które łączą osoby o podobnych problemach i zainteresowaniach (Fox 2011) i dzięki temu przełamać izolację i ograniczyć poczucie osamotnienia (Conrad, Stults 2010; Obst, Stafurik 2010). W przestrzeni Internetu osoby z niepełnosprawnościami mogą też uzyskać wsparcie w ramach wspólnot samopomocowych (Wright, Bell 2003). W rezultacie technologie sieciowe mogą przyczyniać się do poprawy ich psychologicznego samopoczucia oraz poczucia własnej wartości i zadowolenia z życia osób niepełnosprawnych (Ellison i in. 2007). W tej perspektywie wykluczenie cyfrowe osób z niepełnosprawnościami stanowi niezwykle istotny problem, gdyż stanowi kolejną przestrzeń wykluczenia, pogłębiając marginalizację tej kategorii społecznej.

METODOLOGIA BADAŃ

Na potrzeby badania posłużono się bazą danych, która jest udostępniona na stronie <http://www.diagnoza.com/>. Dzięki temu możliwe było zrekonstruowanie rzeczywistego udziału osób niepełnosprawnych w korzystaniu z internetu w Polsce oraz ukazanie czynników wpływających na aktywne używanie sieci przez tą kategorię społeczną. Analiza ta stanowiła punkt wyjścia do ukazania potencjału nowych technologii informatycznych dla osób niepełnosprawnych. Ten cel został osiągnięty poprzez analizę aktywności realizowanych w sieci przez osoby z niepełnosprawnościami oraz ukazanie czynników wpływających na wykluczenie cyfrowe tej kategorii społecznej. Podczas analizy szczególną uwagę poświęcono wpływowi niepełnosprawności na sposoby korzystania z sieci oraz ukazaniu, w jaki sposób zmienne o charakterze demograficzno-społecznym wpływają na dostępność sieci dla osób z niepełnosprawnościami i jakie ma to znaczenie dla ich funkcjonowania we współczesnym społeczeństwie.

W badaniach Diagnozy Społecznej w 2015 r. uczestniczyło 3409 osób posiadających orzeczenie o niepełnosprawności, stanowili oni 10,3% całej próby. Wśród nich 924 osoby (31,9%) miały niepełnosprawność znaczną, 1328 (45,7%) umiarkowaną oraz 625 (22,5%) lekką (Diagnoza Społeczna 2015: 232).

POTENCJAŁ NOWYCH TECHNOLOGII INFORMATYCZNYCH DLA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Wyniki badań Diagnozy Społecznej z 2015 r. pokazują, że wśród badanych, którzy posiadają orzeczenie o niepełnosprawności, 33,8% deklaruowało, że ma dostęp do internetu. Osoby sprawne niemal dwukrotnie częściej (66%) korzystały z sieci. Wskazuje to, że

zdecydowana większość osób z dysfunkcjami w Polsce nie wykorzystuje potencjału, jaki tkwi w technologiach sieciowych. Przeprowadzona analiza danych pozwala zobaczyć, że najistotniejszym czynnikiem wpływającym na korzystanie z internetu przez osoby niepełnosprawne jest wiek. Współczynnik korelacji r Pearsona wskazuje średnią zależność (0,390) pomiędzy tymi zmiennymi. Im młodsza osoba niepełnosprawna, tym większe prawdopodobieństwo, że będzie ona użytkownikiem sieci. Do wieku 44 lat osoby niepełnosprawne korzystają z internetu stosunkowo często, natomiast po 45. roku życia można zauważyć, że liczba osób korzystających z tego medium spada o 22,6 punktu procentowego. Wskazuje to, że istnieje wyraźny próg wiekowy, powyżej którego osoby niepełnosprawne zdecydowanie rzadziej korzystają z sieci. Tendencja zniżkowa utrzymuje się – wraz ze wzrostem liczby lat życia obniża się liczba osób niepełnosprawnych korzystających z Internetu.

Analizowane dane wskazują również na istnienie średniej zależności (r Pearsona = 385) pomiędzy poziomem wykształcenia a korzystaniem z internetu. Im wyższy poziom wykształcenia, tym częściej osoby niepełnosprawne korzystały z sieci. Różnice te są bardzo duże. Wśród osób z wyższym i policealnym poziomem wykształcenia 66,4% używa internetu, natomiast tylko 10,4% osób niepełnosprawnych z podstawowym i niższym wykształceniem deklaruje taką aktywność (por. tab. 1). Wraz ze wzrostem wykształcenia następują wyraźne zmiany procentowe osób z deficytami używających sieci. Badani z wykształceniem gimnazjalnym i zawodowym o 22,1 punktu procentowego częściej niż osoby z wykształceniem podstawowym korzystały z sieci internetowej. Respondenci ze średnim wykształceniem używały internetu o 36,4 punktu procentowego częściej niż osoby niepełnosprawne, które miały wykształcenie podstawowe lub niższe, jednak od osób z wykształceniem policealnym i wyższym dzieliło je 30 punktów procentowych.

Miejsce zamieszkania również wpływało, choć w mniejszym stopniu, na dostęp osób niepełnosprawnych do Internetu. Współczynnik korelacji r Pearsona wynoszący 0,238 wskazuje na średnią zależność między tymi dwiema zmiennymi. Najaktywniejszymi użytkownikami sieci w roku 2015 były osoby mieszkające w średnich miastach liczących od 100 do 200 tysięcy mieszkańców (48,4%) i dużych miastach mających od 200 do 500 tysięcy mieszkańców (46,9%). Niepełnosprawni mieszkańcy wielkich aglomeracji z ponad 500 tysiącami mieszkańców w 39,5% używali sieci. Najrzadziej z Internetu korzystali niepełnosprawni mieszkańcy wsi (25,1%).

Tabela 1. Korzystanie z internetu przez osoby niepełnosprawne w zależności od wieku, miejsca zamieszkania, poziomu wykształcenia, statusu społeczno-ekonomicznego oraz stopnia niepełnosprawności (N= 3409)

Korzystanie z Internetu przez osoby niepełnosprawne		TAK	NIE	
Wiek	do 24 lat	liczebność	67	9
		%	88,2	11,8
	25–34 lata	liczebność	77	30
		%	72,0	28,0
	35–44 lata	liczebność	107	53
		%	66,9	33,1
	45–59 lat	liczebność	308	387
		%	44,3	55,7
	60–64 lata	liczebność	132	307
		%	30,1	69,9
	65+ lat	liczebność	160	879
		%	15,4	84,6
Miejsce zamieszkania	miasta 500 tys. mieszkańców i więcej	liczebność	62	95
		%	39,5	60,5
	miasta 200–500 tys. mieszkańców	liczebność	100	113
		%	46,9	53,1
	miasta 100–200 tys. mieszkańców	liczebność	93	99
		%	48,4	51,6
	miasta 20–100 tys. mieszkańców	liczebność	208	353
		%	37,1	62,9
	miasta poniżej 20 tys. mieszkańców	liczebność	121	208
		%	36,8	63,2
	wieś	liczebność	268	798
		%	25,1	74,9

Tabela 1 cd.

Poziom wykształcenia	podstawowe i niższe	liczebność	76	640
		%	10,6	89,4
	zasadnicze zawodowe / gimnazjum	liczebność	279	580
		%	32,5	67,5
	średnie	liczebność	310	352
		%	46,8	53,2
	wyższe i policealne	liczebność	184	93
		%	66,4	33,6
Status społeczno- -zawodowy	pracownicy sektora publicznego	liczebność	60	16
		%	78,9	21,1
	pracownicy sektora prywatnego	liczebność	128	55
		%	69,9	3,3%
	prywatni przedsiębiorcy	liczebność	21	4
		%	84,0	16,0
	rolnicy	liczebność	6	14
		%	30,0	70,0
	renciści	liczebność	304	686
		%	30,7	69,3
	emeryci	liczebność	188	751
		%	20,0	80,0
	uczniowie i studenci	liczebność	24	1
		%	96,0	4,0
	bezrobotni	liczebność	35	29
		%	54,6	45,3
	inni bierni zawodowo	liczebność	85	106
		%	44,5	55,5
Stopień niepeł- nosprawności	znaczny	liczebność	181	578
		%	23,8	76,2
	umiarkowany	liczebność	430	705
		%	37,9	62,1
	lekki	liczebność	241	382
		%	38,6	61,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych z roku 2015 pobranej ze strony <http://www.diagnoza.com> (pobrana 01.12.2016).

Status społeczno-zawodowy także wpływał na dostęp do sieci osób niepełnosprawnych. Współczynnik korelacji r Pearsona pomiędzy tymi zmiennymi wynosiło 0,253, co wskazuje na słabą zależność pomiędzy nimi. Zdecydowanie najrzadziej korzystają z tego medium osoby na emeryturze – zaledwie co piąta osoba w tej kategorii korzysta z Internetu, o 10 punktów procentowych częściej tego medium używali rolnicy, a o 10,7 punktów procentowych częściej niż emeryci używali sieci renciści (30%). Liczniej z sieci korzystały osoby bezrobotne (54,6%) oraz bierne zawodowo (44,6%). Najczęściej technologie sieciowe wykorzystywali niepełnosprawni studenci (96%) oraz osoby niepełnosprawne aktywne zawodowo, zwłaszcza przedsiębiorcy (84,0%) oraz pracujący w sektorze publicznym (78,9%) i prywatnym (69,9%). Poziom niepełnosprawności, jak pokazują dane zebrane w tabeli 1, także odgrywał rolę w dostępie do Internetu. Współczynnik r Pearsona wskazywał na słabą zależność, równą 0,123 pomiędzy stopniem niepełnosprawności a korzystaniem z tego medium. Osoby mające lekki stopień niepełnosprawności częściej korzystają z sieci niż osoby z umiarkowanym i znacznym stopniem niepełnosprawności. Wyniki te wskazują na istnienie barier w rzeczywistości wirtualnej, które utrudniają osobom ze znacznym poziomem niepełnosprawności używanie sieci i korzystanie z udogodnień, których dostarcza.

Zebrane w tabeli 1 dane pokazują, że z Internetu korzystają osoby młode, wykształcone, mieszkające w dużych i średnich miastach, studiujące lub aktywne zawodowo, o niskim stopniu niepełnosprawności. Pokazuje to, że niepełnosprawność jako czynnik wykluczenia cyfrowego współwystępuje z innymi charakterystykami demograficzno-społecznymi, które przyczyniają się do istnienia nierówności w dostępie i korzystaniu z technologii informatyczno-medialnych. Osoby niepełnosprawne w Polsce, jak pokazują badania, częściej są starsze, słabiej wykształcone i mają niższy status społeczno-ekonomiczny (Masłyk, Migaczewska 2014). Każda z tych kategorii społecznych ma swoje własne wzorce aktywności on-line, co w rezultacie sprawia, że osoby z niepełnosprawnościami są wykluczone cyfrowo nie tylko ze względu na swoje deficyty, ale również na inne czynniki o charakterze demograficzno-społecznym.

Kolejnym etapem było odtworzenie sposobów korzystania z sieci przez osoby z niepełnosprawnościami. W badaniach w ramach Diagnozy Społecznej w 2015 r. badano aktywność w Internecie, analizując ją w 24 czynnościach wykonywanych przez użytkowników Internetu.

Tabela 2. Sposoby użycia Internetu przez osoby niepełnosprawne w zależności od stopnia niepełnosprawności (N=3409)

Wyszczególnienie	Stopień niepełnosprawności			Ogółem
	znaczny	umiarkowany	lekki	
Tworzenie/publikowanie treści w internecie (np. blogi, profile)	26,5	14,9	19,5	18,7
Uczestniczenie w grupach, forach dyskusyjnych	43,6	34,2	34,4	36,3
Korzystanie z facebooka	56,9	48,4	51,0	50,9
Korzystanie z innych portali społecznościowych	48,8	39,1	39,4	41,0
Tworzenie/modyfikowanie swojej strony www	30,9	22,3	25,3	25,0
Korzystanie z bankowości internetowej	51,4	50,7	48,1	50,1
Sprawdzanie i wysyłanie poczty (e-mail)	78,5	76,8	75,5	76,8
Rozmowy głosowe i telefonowanie	60,8	61,6	57,7	60,3
Kupowanie produktów przez Internet w Polsce	51,4	46,6	48,5	48,2
Szukanie informacji na stronach instytucji publicznych	46,4	41,2	43,2	42,8
Szukanie materiałów potrzebnych do nauki/pracy	42,0	39,5	43,2	41,1
Korzystanie z komunikatorów tekstowych	59,7	48,8	52,3	50,1
Pobieranie i wypełnianie formularzy przez Internet	40,3	39,2	35,2	38,3
Szukanie pracy, wysyłanie CV	28,7	30,9	35,7	31,8
Rezerwacja biletów	34,3	26,5	27,4	28,4
Udział w kursach on-line	27,6	23,2	21,2	23,6
Kupowanie produktów przez Internet za granicą	23,2	18,8	19,9	20,1
Ściąganie darmowego oprogramowania	33,7	25,3	25,5	27,2
Udział w aukcjach internetowych	30,9	24,7	22,8	25,5
Granie w gry sieciowe	42,5	25,3	25,7	27,2
Słuchanie radia przez Internet	54,1	47,7	47,3	47,9
Czytanie książek, gazet przez Internet	47,0	46,0	47,3	46,6

Oglądanie telewizji, plików wideo przez Internet	46,8	36,4	39,0	38,9
Ściąganie darmowej muzyki i filmów	40,9	30,9	32,8	33,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych z roku 2015 pobranej ze strony <http://www.diagnoza.com> (pobrana 01.12.2016).

Osoby niepełnosprawne najczęściej wykorzystywały technologie sieciowe do komunikacji. Najwięcej badanych wysyłało e-maile i sprawdzało pocztę elektroniczną (76,8%). Ma to istotne znaczenie, ponieważ mail jest narzędziem nie tylko ułatwiającym komunikację interpersonalną, ale również pozwalającym na kontakt z instytucjami. Dziś niemal każdy z podmiotów publicznych i komercyjnych oraz wirtualnych oferuje możliwość kontaktu za pośrednictwem e-maila. Dzięki temu osoby niepełnosprawne mają większy dostęp do informacji, które dokładnie odpowiadają ich potrzebom. Przyczyniają się do tego również newslettery, dzięki którym osoby, które zapisują się na nie, otrzymują aktualne informacje w zakresie interesujących ich treści. Narzędzia internetowe stanowiły dla 60,3% badanych wsparcie komunikacji interpersonalnej, zastępując tradycyjne telefonowanie i umożliwiając rozmowy głosowe. Trzecią czynnością najczęściej wykonywaną przez osoby niepełnosprawne w Internecie było korzystanie z Facebooka – 50,9% respondentów deklarowało podejmowanie takiej aktywności. Ponad połowa badanych wykorzystywała Internet do komunikacji tekstowej (50,1%) oraz korzystała z usług bankowych za pośrednictwem sieci. 48,2% w sieci robiło zakupy w sklepach na terytorium Polski. Wskazuje to, że wśród pięciu najczęściej wymienianych aktywności znalazły się te umożliwiające uzyskiwanie informacji, zapewnienie komunikacji, udział w wspólnotach oraz pozwalające na korzystanie z usług bankowych i samodzielne dokonywanie zakupów w sieci. Nieco rzadziej osoby niepełnosprawne korzystały z innych udogodnień, umożliwiających im samodzielny dostęp do usług o charakterze komercyjnym, takich jak: rezerwowanie biletów (28, 4%), branie udziału w aukcjach internetowych (25,5%) oraz robienie zakupów za granicą (20,1%). Częściej niepełnosprawni internauci korzystali z możliwości, jakie dawała im sieć, umożliwiając dostęp do usług o charakterze publicznym, które wymagały złożenia odpowiedniego wniosku. Z możliwości wypełnienia i złożenia go on-line korzystało 38,3% respondentów. Medium to było też atrakcyjne dla osób niepełnosprawnych przy poszukiwaniu pracy (31,1%), natomiast w niewielkim stopniu badani zainteresowani byli kursami on-line (23,6%).

Na kolejnych pozycjach badani wymieniali słuchanie radia przez Internet (47,9%) i czytanie książek lub gazet w sieci (46,6%) oraz oglądanie przez Internet telewizji lub plików wideo (38,9%). 33,6% badanych ściągało darmowe filmy i muzykę. Wskazuje to, że sieć odgrywa istotną rolę kompensacyjną w dostępie do tradycyjnych mediów, które ze względu na bariery nie były dotąd w pełni dostępne dla tej kategorii społecznej. Możliwość korzystania z innych mediów w sieci sprawia, że osoby niepełnosprawne dzięki Internetowi uzyskują szansę na pełniejszy udział w rozrywce i kulturze. W sieci osoby

niepełnosprawne pozyskiwały też informacje ze stron instytucji publicznych (42,8%) oraz znajdowały materiały pomocne w nauce lub pracy (41,1%). Pokazuje to, że medium to umożliwia szerszy niż dotychczas dostęp do informacji związanych zarówno z niepełnosprawnością, jak i wynikających z indywidualnych potrzeb. 41,0% niepełnosprawnych respondentów w sieci uczestniczyło w innych niż Facebook portalach społecznościowych, a 36,3% korzystało z forów i grup dyskusyjnych. Tylko 27,2% grało w gry wideo w sieci, co pokazuje, że ta forma aktywności łącząca rozrywkę z możliwością udziału we wspólnotach wirtualnych była zdecydowanie mniej popularna wśród osób z dysfunkcjami niż uczestnictwo w portalach społecznościowych oraz na forach i grupach dyskusyjnych. Można zauważyć, że tylko 27,2% badanych za pośrednictwem sieci ściągało darmowe oprogramowanie, co wskazuje, że osoby niepełnosprawne niezbyt często korzystają z programów, które mogłyby podnieść jakość ich funkcjonowania w sieci – dzięki dodaniu lub umożliwieniu dostępu do nowych funkcjonalności. Pokazuje to, że kategoria ta stosunkowo słabo radzi sobie z wykorzystywaniem potencjału włączającego tkwiącego w nowych technologiach, które stają się coraz bardziej dostępne dla użytkowników, również z dysfunkcjami. Niewielu badanych publikowało też własną twórczość w Internecie, zaledwie 18,7% badanych podejmowało taką aktywność. Nieco więcej, bo 25,5% badanych, posiadało własną stronę, którą aktualizowało.

Dane przedstawione w tabeli 2. pokazują, że osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności wykorzystują Internet w sposób najbardziej efektywny. We wszystkich aktywnościach realizowanych w sieci stanowili oni najliczniejszą kategorią, poza działaniami nastawionymi na poszukiwanie pracy i wysyłanie CV. Pozwala to zauważyć, że osoby niepełnosprawne ze znacznymi deficytami, gdy stają się użytkownikami Internetu, to wykorzystują jego potencjał w stopniu zdecydowanie większym niż osoby z lekkim i umiarkowanym poziomem dysfunkcji. Osoby ze znaczną niepełnosprawnością stosunkowo często wykorzystują narzędzia sieciowe do komunikacji, uczestnictwa we wspólnotach oraz niezależnego korzystania z usług. W porównaniu z osobami z niepełnosprawnością umiarkowaną i lekką przestrzeń Internetu wykorzystują częściej też do publikowania własnych treści. Wskazuje to, że im większy stopień niepełnosprawności tym bardziej osoby niepełnosprawne wykorzystują potencjał nowych mediów pozwalający im na podejmowanie samodzielnych aktywności pomimo ograniczeń fizycznych, zmysłowych lub psychicznych.

Kolejnym krokiem analizy było ukazanie zależności pomiędzy posiadaniem przez osoby z niepełnosprawnościami Internetu a poczuciem kontroli nad własnym życiem, radzeniem sobie z problemami, możliwością uzyskania wsparcia, odczuwaniem samotności, ilością kontaktów z otoczeniem społecznym, zadowoleniem z własnego życia i perspektywami na przyszłość oraz oceną swojego życia a także poczuciem bycia kochanym i szanowanym.

Tabela 3. Wpływ korzystania z Internetu na cechy społeczno-demograficzne i psychologiczne użytkowników (N= 3409)

Zmienne społeczno-demograficzne i psychologiczne	Korzysta z internetu
	r Pearsona
Poczucie kontroli nad własnym życiem	.123
Aktywność w radzeniu sobie z problemami	.213
Poziom społecznego wsparcia	.103
Poczucie osamotnienia	.040
Poczucie bycia kochanym i szanowanym	.072
Wiek	.390
Miejsce zamieszkania	.238
Wykształcenie	.385
Status społeczno-zawodowy	.253
Płeć	.048
Stopień niepełnosprawności	.123
Ocena swojego życia	.226
Kontakty z rodziną	.056
Kontakty z przyjaciółmi i znajomymi	.193

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych z roku 2015 pobranej ze strony <http://www.diagnoza.com> (dostęp: 01.12.2016).

Dla określenia siły związku pomiędzy tymi zmiennymi posłużono się współczynnikiem korelacji r Pearsona. W wyniku analizy zauważono, że korzystanie z Internetu sprzyja aktywnemu radzeniu sobie z problemami oraz wpływa na ogólną ocenę życia. Wzmacnia też poczucie kontroli nad swoim życiem oraz wpływa na odczuwany poziom społecznego wsparcia. Pozwala też poszerzyć kontakty z gronem przyjaciół i znajomych. Nie ma wpływu natomiast na poczucie osamotnienia oraz bycia kochanym i szanowanym, nie wpływa też na intensywność kontaktów z rodziną (por. tab. 3.). Uzyskane wyniki pokazują, że korzystanie z technologii internetowych wywiera wpływ na funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami w społeczeństwie nie tylko wpływając na ich status ekonomiczny, ale przyczynia się też pośrednio do wzrostu poczucia samostanowienia o sobie wśród osób z niepełnosprawnościami. Jednocześnie jednak można zauważyć, że choć technologie internetowe zwiększają ilość kontaktów z otoczeniem społecznym jednostek, to nie niwelują poczucia osamotnienia i nie wzmacniają poczucia bycia szanowanym i kochanym. Mimo to korzystanie z Internetu wpływa na odczuwany poziom wsparcia społecznego.

WNIOSKI

Przedstawiona analiza ukazująca dostępność technologii internetowych dla osób niepełnosprawnych i ich aktywność w Internecie, pokazuje, że technologia ta ma potencjał pozwalający na wzmocnienie podmiotowości osób niepełnosprawnych i promowanie ich zaangażowania w aktywności służące usamodzielnieniu oraz wzmacniające aktywność społeczną tej kategorii. Technologie internetowe odgrywają też ważną rolę w korzystaniu za pośrednictwem sieci z różnych form kultury i rozrywki. Używanie ich przynosi korzyści osobom z niepełnosprawnościami, które mogą doświadczać izolacji społecznej w świecie rzeczywistym (Dobransky, Hargittai 2016). Dzięki temu, że uczestniczą w aktywnościach w sieci, stają się członkami elektronicznej wspólnoty. Dodatkowo dzięki odpowiednim narzędziom osoby z dysfunkcjami sprawności mogą komunikować się z krewnymi, przyjaciółmi i znajomymi w sposób, który najbardziej im odpowiada, wykorzystując połączenia głosowe lub komunikaty tekstowe. Umożliwia to przełamanie izolacji osób niepełnosprawnych i pozwala na wyjście ich kontaktów społecznych poza osoby z kręgu najbliższej rodziny i przyjaciół oraz daje możliwość uczestniczenia w wirtualnych wspólnotach.

BIBLIOGRAFIA

- Adam, Alison, Kreps, David (2006). *Web Accessibility: A Digital Divide for Disabled People? In Social Inclusion: Societal and Organizational Implications for Information Systems*. International Federation for Information Processing. Boston: Springer, s. 217–228.
- Chaudhuri, Anindya, Flamm, Kenneth, Horrigan, John (2005). *An analysis of the determinants of internet access*. „Telecommunications Policy”, 29(9–10), s. 731–755.
- Conrad, Peter, Stults, Cheryl (2010). *Internet and the experience of illness*. W: Cloe Bird, Peter Conrad, Allen Fremont, Stefan Timmermans (red.). *Handbook of medical sociology*. Nashville. TN: Vanderbilt University Press, s. 179–191.
- Diagnoza Społeczna, Raporty*: Janusz Czapiński, Tomasz Panek (red.) (2015). *Diagnoza Społeczna (2015)*. www.diagnoza.com (dostęp: 1.12.2017).
- Diagnoza społeczna: zintegrowana baza danych*. www.diagnoza.com (dostęp: 16.09.2016).
- Dobransky, Kerry, Hargittai, Eszter (2016). *Unrealized Potential: Exploring the Digital Disability Divide*. „Poetics”, 58, s. 18–28.
- Drainoni, Mari Lynn, Houlihan, Bethlyn, Williams, Steve, Verandi, Mark, Esch, David, Lee-Hood, Elizabeth, Weiner, Cheryl (2004). *Patterns of Internet Use by Persons with Spinal Cord Injuries and Relationship to Health-related Quality of Life*. „Archives of Physical and Medical Rehabilitation”, 85, s. 1872–1879.
- Duplaga, Mariusz (2017). *Digital Divide Among People with Disabilities: Analysis of Data from a Nationwide Study for Determinants of Internet Use and Activities Performed Online*, vol. 12(6), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0179825>.

- Ellis, Katie, Kent, Mike (2011). *Disability and New Media*. London–New York: Routledge.
- Ellison, Nicole B., Steinfield, Charles, Lampe, Cliff (2007). *The Benefits of Facebook „Friends”: Social Capital and College Students’ Use of Online Social Network Sites*. „Journal of Computer-Mediated Communication”, 12(4), s. 1143–1168.
- Farrelly, Glen (2011). *Practitioner Barriers to Diffusion and Implementation of Web Accessibility*. „Technology and Disability”, 23, s. 223–232.
- Fitzpatrick, Tony (2000). *Critical Cyberpolicy: Network Technologies, Massless Citizens, Virtual Rights*. „Critical Social Policy”, 20(3), s. 375–407.
- Fox, Susannah (2011). *Peer-to-peer Healthcare*. <https://www.pewresearch.org/internet/2011/08/02/peer-to-peer-healthcare/> (dostęp: 22.12.2017).
- Goggin, Gerard, Newell, Christopher (2003). *Digital Disability: The Social Construction of Disability in New Media*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Haller, Beth A. (2010). *Representing Disability in an Ableist World: Essays on Mass Media*. Louisville, KY.
- Hargittai, Eszter (2002). *Second-Level Digital Divide: Differences in People’s Online Skills*. „First Monday”, 7(4), s. 1–3.
- Harris, Jennifer (2014). *The Use Role, and Application of Advanced Technology in the Lives of Disabled People in the UK*. „Disability and Society”, 25, s. 427–439.
- Haywood, Trevor (1998). *Global Networks and the Myth of Equality: Trickle Down or Trickle Away?* W: Brian D. Loader (red.). *Cyberspace Divide: Equality, Agency and Policy in the Information Society*. London: Routledge.
- Helbig, Natalie, Gil-Garcia, Ramon, Ferro, Enrico (2009). *Understanding the Complexity of Electronic Government: Implications from the Digital Divide Literature*. „Government Information Quarterly”, 26(1), s. 89–97.
- Helsper, Ellen (2012). *A Corresponding Fields Model for the Links Between Social and Digital Exclusion*. „Communication theory”, 22(4), s. 403–426.
- Jaeger, Paul T. (2012). *Disability and the Internet: Confronting a Digital Divide*. Boulder: Lynn Rienner.
- Johnson, Liz, Moxon, Eillen (1998). *In Whose Service? Technology, Care and Disabled People: the Case for a Disability Politics Perspective*. „Disability and Society”, 13(2), s. 241–258.
- Królewski, Jarosław, Masłyk, Tomasz, Migaczewska, Ewa, Stojkow, Maria, Żuchowska-Skiba, Dorota (2014). *Potencjał Internetu i jego niewykorzystanie w kontekście potrzeb osób niepełnosprawnych*. W: Barbara Gąciarz i Seweryn Rudnicki (red.). *Polscy niepełnosprawni. Od kompleksowej diagnozy do nowego modelu polityki społecznej*. Kraków: Wydawnictwa AGH, s. 335–376.
- Lazar, Jonathan, Jaeger, Paul T. (2011). *Reducing Barriers to Online Access for People with Disabilities*. „Issues in Science and Technology”, 27, s. 68–82.

- Lindsay, Sally (2010). *Disability and the Digital Divide: Gaps and Future Directions*. W: Cassie Evans (red.). *Internet Issues: Blogging, Digital Divide and Digital Libraries*. New York: Nova.
- Masłyk, Tomasz, Migaczewska, Ewa (2014). *Charakter użytkowania Internetu przez osoby niepełnosprawne i sprawne w perspektywie cyfrowego wykluczenia – analiza porównawcza*. „*Studia Socjologiczne*”, 2, s. 175–201.
- Masłyk, Tomasz, Migaczewska, Ewa (2016). *Analysis of the Dynamics of the Internet Use by Persons with Disabilities in Poland over the Decade 2003–2013 in the Context of Their Socio-Demographic Characteristics*. „*Polish Sociological Review*”, 3, s. 341–360.
- McClimens, Alex, Gordon, Frances (2009). *People with Intellectual Disabilities as Bloggers: What’s Social Capital Got to Do with It Anyway?* „*Journal of Intellectual Disabilities*”, 13(1), s. 19–30.
- Mehra, Bharat, Merkel, Cecelia, Peterson Bishop, Ann (2004). *The Internet for Empowerment of Minority and Marginalized Users*. „*New Media Society*”, 6(6), s. 781–802.
- Obst, Patricia, Stafurik, Jana (2010). *Online We Are All Able Bodied: Online Psychological Sense of Community and Social Support Found Through Membership of Disability-specific Websites Promotes Well-being for People Living with a Physical Disability*. „*Journal of Community and Applied Social Psychology*”, 20, s. 525–531.
- Piper, Anne M., Weibel, Nadin, Hollan, James D. (2014). *Designing Audio-enhanced Paper Photos for Older Adult Emotional wellbeing in Communication therapy*. „*International Journal of Human-Computer Studies*”, 72(8–9), s. 629–639.
- Riggins, Frederick J., Sanjeev, Devan (2005). *The Digital Divide: Current and Future Research Directions*. „*Journal of the Association for Information Systems*”, 6(12), s. 298–337.
- Ritchie, Heather, Blanck, Peter (2003). *The Promise of the Internet for Disability: a Study of On-line Services and Web Site Accessibility at Centers for Independent Living*. „*Behavioral Sciences and the Law*”, 21(1), s. 5–26.
- Seymour, Wendy, Lupton, Deborah (2004). *Holding the Line Online: Exploring Wired Relationships for People with Disabilities*. „*Disability and Society*”, 19(4), s. 291–305.
- Sheldon, Alison (2010). *Changing Technology*. W: John Swain, Sally French, Collins Barnes, Carol Thomas (red.). *Disabling Barriers – Enabling Environments*. London: Sage, s. 155–160.
- Shpigelman, Carmit-Noa, Gill, Carol J. (2014). *Facebook Use by Persons with Disabilities*. „*Journal of Computer-Mediated Communication*”, 19, s. 610–624.
- Srinuan, Chalita, Bohlin, Eric (2011). *Understanding the Digital Divide: A Literature Survey and Ways Forward*, 22nd European Regional Conference of the International Telecommunications Society (ITS2011), Budapest, 18-21 September, 2011: Innovative ICT Applications – Emerging Regulatory, Economic and Policy Issues.
- Thackeray, Rosemary, Hunter, MaryAnne (2010). *Empowering Youth: Use of Technology in Advocacy to Affect Social Change*. „*Journal of Computer-mediated Communication*”, 15, s. 575–591.

- Van Deursen, Alexander, Helsper, Ellen (2015). *The Third-level Digital Divide: Who Benefits Most from Being Online?* W: Laura Robinson, Sheila R. Cotten, Jeremy Schulz, Timothy Hale, April Williams (red.). *Communication and Information Technologies Annual*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, s. 29–52.
- van Dijk, Jan (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. London: SAGE.
- van Dijk, Jan (2012). *The Evolution of the Digital Divide – The Digital Divide turns to Inequality of Skills and Usage*. *Digital Enlightenment Yearbook*, s. 57–75.
- Waldron, Vicent R., Lavitt, Melissa, Kelley, Douglas (2000). *The Nature and Prevention of Harm in Technology – Mediated Self-help Settings: Three Exemplars*. „*Journal of Technology in Human Services*”, 17(2–3), s. 267–293.
- Wei, Kwoh-Kee, Teo, Hoch-Hai, Chan, Hoh-Chuan, Tan, Bernard (2011). *Conceptualizing and Testing a Social Cognitive Model of the Digital Divide*. *Information Systems Research*, 22(1), s. 170–187.
- Wright, Kevin, Bell, Sally B. (2003). *Health-related Support Groups on the Internet: Linking Empirical Findings to Social Support and Computer-mediated Communication Theory*. „*Journal of Health Psychology*”, 8(1), s. 39–54.
- Żuchowska, Dorota, Stojkow, Maria (2016). *Niepełnosprawny jako aktywny użytkownik sieci*. W: Elżbieta Zakrzewska-Manterys, Jakub Niedbalski (red.). *Pasjonaci, kreatorzy, twórcy. Ludzie niepełnosprawni, jako artyści, sportowcy, animatorzy mediów*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.